

DOI: 10.46340/ephd.2020.6.3.2

Yurii Velinets

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8998-0230>

Lesya Ukrainka National University of Volyn, Ukraine

EVERYDAY LIFE OF SOVIET MINERS IN THE 50'S – EARLY 90'S OF THE TWENTIETH CENTURY (ON THE EXAMPLE OF THE VOLYN REGION OF THE USSR)

Юрій Велінець

Волинський національний університет імені Лесі Українки, Україна

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ РАДЯНСЬКИХ ГІРНИКІВ У 50-ПОЧАТКУ 90-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТІ (НА ПРИКЛАДІ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ УРСР)

The article describes the daily life of Volyn miners as part of the mining workers' social stratum of the USSR in the 50's – early 90's of the twentieth century. The role of mine administration in the formation of life and everyday life of the mining profession is pointed out. The influence of miners' incomes on their standard of living and, accordingly, the way of life is determined. On the basis of archival materials and testimonies of miners-respondents the basic features of food, the organization of household service at the coal enterprises, features of clothes are characterized. The places and ways of rest of workers are specified. The importance of the development of urban infrastructure for the everyday life of miners is determined. The main hobbies and the ways of leisure of miners are pointed out.

Keywords: everyday life, way of life, miner, Volyn region, Novovolynsk, food, clothes, rest, leisure.

Побутове обслуговування на вугільних підприємствах і домашній побут є важливими складовими життя гірника. Враховуючи той факт, що шахтарська професія в СРСР була престижна, а шахтарі користувалися пошаною серед робітників промислового сектору, радянська влада намагалася вирішити соціально-побутові проблеми шахтарських поселень. Від вищого матеріального, соціального забезпечення і якісного побутового обслуговування залежало стимул і бажання гірника працювати у важких підземних умовах вугільних підприємств. З цією метою радянська влада змушена постійно налагоджувати роботу організацій побутового обслуговування, закладів торгівлі і громадського харчування, транспорту, установ житлово-комунального господарства тощо. Тому **метою** цього дослідження є визначення і аналіз змін в повсякденності шахтарів впродовж 50 – початку 90-х років ХХ ст. Досягнення мети дослідження передбачає виконання наступних **завдань**:

1. порівняти повсякденне життя волинських гірників із шахтарями Донбасу;
2. визначити вплив соціально-економічної політики лідерів СРСР на життя гірників в роки «відлиги», «застою» і «перебудови»;
3. на основі архівних матеріалів і свідчень шахтарів-респондентів охарактеризувати особливості харчування, гардеробу гірників, організації побутового обслуговування на вугільних підприємствах. Визначити місця і способи відпочинку робітників, основні види дозвілля гірників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українські історики лише частково досліджували повсякденне життя волинських гірників у 50-початку 90-х років ХХ ст. Дослідниця повсякденності шахтарів Донбасу К. Ізмайлова¹ лише частково дослідила харчування гірників Львівсько-Волинського

¹ Ізмайлова, К. (2010). Повсякденне меню шахтарських родин Донбасу у 1965-1985 рр. *Наука. Релігія. Суспільство*, 2, 20-26.

кам'яновугільного басейну. Певні аспекти цієї теми стали предметом досліджень українських істориків Н. Лаас¹ і В. Кулікова². Для відображення цілісної картини повсякденності шахтарського класу в СРСР варто дослідити повсякденне життя волинських гірників.

Виклад основного матеріалу. За даними експериментального розрахунку, який проводив в 1990 р. Нововолинський міський відділ статистики 86 % доходів населення Нововолинська складала заробітна плата та різні виплати за роботу на підприємствах і організаціях міста. Окрім того значну роль в грошових надходженнях населення міста Нововолинська відігравали пенсії, які в загальній сумі доходів становили 13 %. Таким чином основним доходом більшості шахтарів становила лише зарплата і пенсія в разі досягнення ними пенсійного віку. В структурі грошових витрат більше 70 % припадає на покупку товарів (в основному продукти харчування, одяг) і оплати послуг³.

Враховуючи те, що гірники фактично вважалися найбільш матеріально забезпеченою верствою населення в Нововолинську, вони могли собі дозволити харчуватися краще, оскільки мали можливість збагатити й урізноманітнити свій щоденний раціон. До того ж порівняно низькі ціни, встановлені на продукти харчування, теж суттєво впливали на формування кулінарних смаків у шахтарських родинах. Посадник шахти № 9 В. Грибун свідчив: «Що ми хотіли поїсти те їли, грошей вистачало, ще й відкладав гроші на автомобіль. Ми для харчів в моїй сім'ї не жаліли грошей ніколи. Щоб добре робити треба смачно і багато їсти»⁴.

В основному гірники харчувалися вдома, де їжу готували їхні ж дружини. Між іншим, готування їжі вважалося головним обов'язком дружини гірника. Серед основних обов'язків дружини В. Грибун називав: «Вчасно приготувати їсти, зустріти й провести на роботу, тормозок зготувати, погодувати, приголубити. Окрім того в справі, що купити, де гроші все було в дружини, а моє завдання, заробити, принести й віддати. Я знав, що вона не потратить лишньої копійки на щось»⁵. Тобто хатне господарство, сімейні фінанси та харчування залишалися поза сферою впливу шахтаря. Як стверджує дослідниця повсякденності шахтарів в УРСР К. Ізмайлова: «За своєрідним «контрактом матері, що працює» шахтарська дружина визначала пріоритетність тих чи інших потреб родини і розподіляла фінанси відповідно до цих пріоритетів, займалася хатньою працею і забезпечувала необхідний комфорт, організовувала якісне харчування для чоловіка та дітей, обслуговувала їхні потреби тощо. У більшості випадків шахтарська дружина незалежно від того, працювала вона чи була домогосподаркою, могла реалізувати себе лише в родині. Цьому сприяли патріархальний характер родини та виключна роль шахтаря як стрижня сімейних відносин. Такий стан справ пояснювався специфічним соціальним становищем дружини шахтаря, яка тривалий час змушена була жити у постійному психологічному напруженні, оскільки, щодня проводжаючи чоловіка на роботу, вона не знала, чи повернеться він додому. Таким чином, якщо авторитет шахтаря був зовнішнім, направленим на репрезентацію родини у суспільстві, то авторитет шахтарської дружини був суто внутрішнім, непомітним для оточуючих і базувався на її виключній ролі в організації повсякденного побуту»⁶. Таким чином роль дружини у побуті гірника була досить високою.

В закладах громадського харчування Нововолинська гірники харчувалися не часто. В основному в ресторанах вони святкували урочисті події (професійні свята, дні народження, весілля тощо), а в громадських їдальнях харчувалися за потреби. А. Лукасюк згадує: «В ресторани зрідка ходив, а в їдальнях харчувався за випадком. Наприклад по роботі не виходило додому прийти, то харчувався в їдальні, а так в основному їв вдома»⁷.

В харчуванні шахтарського населення переважали страви, які мали високу калорійність, а це в свою чергу було зумовлено важкою фізичною працею. Серед гірників поширеним було вживання

¹ Лаас, Н. (2011) Матеріальне повсякдення населення в українському радянському соціумі епохи «застою» (1965-1985 рр.). *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*, 16, 175-192.

² Куліков, В. (2017). Соціальні та економічні аспекти вживання алкоголю в заводських та шахтарських поселеннях Донецько-Придніпровського району Російської імперії. *Гуржійські історичні читання*, 12, 77-83.

³ Державний архів Волинської області, Ф. Р-2299, Оп. 1, Спр. 299, Арк. 6.

⁴ Свідчення Грибуна Василя Івановича, 1935 р. н., прож. м. Нововолинськ, Іваничівський р-н., Волинська обл., запис від 18. 07. 2020 р.

⁵ Там само

⁶ Ізмайлова, К. В. (2012). *Повсякденне життя шахтарських родин Донбасу в середині 1960-х – середині 1980-х рр.* (Кандидатська дисертація). Донецький національний університет, Донецьк, Україна, 178.

⁷ Свідчення Лукасюка Анатолія Йосиповича, 1936 р. н., прож. м. Нововолинськ, Іваничівський р-н., Волинська обл., запис від 22. 07. 2020.

тваринних жирів, м'ясних виробів і страв, зокрема традиційної свинини. Хліб для повсякденного вжитку купували у магазинах, а не випікали вдома, хоча в 1950-х роках це було ще широко розповсюджено. Причиною такого становища слугувала відсутність в Нововолинську хлібозаводу, а малопотужна пекарня не встигала обслуговувати все населення. З 1960-х років ширше входили у побут послуги підприємств громадського харчування, у зв'язку з чим почали використовуватися кулінарні напівфабрикати, а з відкриттям в 1968 р. консервного цеху в Нововолинську також консервні вироби. Багато страв, які раніше входили лише до святкового або недільного столу, у роки так званого «розвинутого соціалізму» стали повсякденними стравами (холодець, борщ, голубці та інші). Борщ шахтарі полюбили перш за все за його ситність та калорійність, оскільки у шахтарських родинах майже ніколи не вживали пісний борщ, він завжди готувався на м'ясному відварі. Як стверджує К. Ізмайлова, на відміну від Донбасу, у шахтарських родинах Волині для приготування борщу використовувалися в більшості столові буряки¹. Тому найпоширенішим борщем залишався так званий «червоний борщ». Отже, повсякденне меню волинського гірника був різноманітним про що свідчили гірник шахти № 9 В. Грибун: «Я любив огірочки свої, помідори, салат, рибку жарену, холодець, курочку, півника запеченого в духовці»², і гірник очисного вибою шахти № 4 А. Лукасюк «любив їсти усе від борщу і до котлет, пиріжки, пончики, тушковану капусту, голубці тощо»³.

Широкою популярністю у гірників користувалися різні види безалкогольних і алкогольних напоїв. В 1958 р. в Нововолинську було введено в експлуатацію Нововолинський завод безалкогольних напоїв, що посприяло зростанню попиту на фруктові соки серед гірників. Наприклад, найпоширенішими були яблучний, вишневий, абрикосовий, клюквовий, томатний соки. Окрім того широковідомими серед гірників були лимонний, апельсиновий напої, ситро, лимонад, які через нестачу цитрусових в СРСР розбавляли грушевим або яблучним соком, а в якості стабілізатора застосовували лимонну кислоту. Загальновідомими серед шахтарів були тонізуючий напій «Саяни», крішон (виноградний сироп змішаний із газованою водою), хлібний квас, крем-сода, тархун тощо⁴.

Широкою популярністю серед гірників користувалося пиво. В 1958 р. шахтобудівниками в Павлівці збудовано пивоварний завод з метою забезпечити гірників Нововолинська пивом. У співвідношенні динаміки реалізації спиртних напоїв в 1976 р. пиво становило 40,7 літрів на одного мешканця Нововолинська, тоді як горілка, коньяк – 4,4 літрів, вино – 9,6 літрів, безалкогольні напої – 13,2 літрів на одного мешканця⁵. Найпоширенішими марками пива серед гірників були «Павлівське» і «Жигулівське». Під час святкувань гірники вживали міцні алкогольні напої. Серед вин популярними були «Кокур», «Портвейн», «Кагор» та інші. Широковідомими серед гірників була горілка «Старка» (настій на листі яблунь і груш), «Столична», «Пшенична», «Екстра», а також домашній самогон, з яким так боролася радянська влада. Зловживання шахтарями міцними алкогольними напоями стало однією з проблем, яка постійно спричиняла родинні чвари, прогули, хуліганські вчинки, росту захворюваності та порушення техніки безпеки. Шахтарські колективи часто після закінчення роботи, влаштували п'янки, що переросло згодом в шахтарську традицію, яка називалася «винесення банки», або «могорича». Про це згадує В. Грибун: «Якщо в тебе день народження, чи весілля, чи дитина народилася все ти повинен принести банку. То це мови не було. Але пили після роботи, в шахту не дозволяли»⁶. Заступник директора шахти № 1, М. Бородій, виступаючи на загальних зборах говорив: «П'янки [гірники] організують після авансу, зарплати, премії, відпустки, іменин, виходу на пенсію і багато інших причин, які віднаходяться практично щодоби»⁷.

Зловживання алкоголем гірників, було приманним для усіх вугільних шахт СРСР. Однією з причин вживання спиртних напоїв слугували умови праці. Гірники працювали без денного світла і свіжого повітря, в максимально обмеженому робочому просторі, у вибухонебезпечній обстановці,

¹ Ізмайлова, К. (2010). Повсякденне меню шахтарських родин Донбасу у 1965-1985 рр. *Наука. Релігія. Суспільство*, 2, 20-26.

² Свідчення Грибуна Василя Івановича, 1935 р. н., прож. м. Нововолинськ, Іваничівський р-н., Волинська обл., запис від 18. 07. 2020.

³ Свідчення Лукасюка Анатолія Йосиповича, 1936 р. н., прож. м. Нововолинськ, Іваничівський р-н., Волинська обл., запис від 22. 07. 2020.

⁴ Столярчук, Є. (1959, 27 травня). Для задоволення вимог гірників. *Радянська Волинь*, 2.

⁵ Державний архів Волинської області, Ф. Р-2298, Оп 1, Спр. 430, Арк. 2.

⁶ Свідчення Грибуна Василя Івановича, 1935 р. н., прож. м. Нововолинськ, Іваничівський р-н., Волинська обл., запис від 18. 07. 2020.

⁷ Державний архів Волинської області, Ф. Р-2297, Оп. 1, Спр. 598, Арк. 149.

на значних глибинах. Тому все ж ризикуючи бути розчавленими тонами гірської маси, або отримати важкі травми шахтарі вживаючи спиртні напої могли допомогти понизити психологічне і фізичне навантаження. Також, вживання спиртних напоїв гірниками було одним з проявів соціалізації чоловіків, які за чаркою могли поспілкуватись із товаришами, висловити один одному моральну підтримку, а також втекти від сімейних негараздів, чи господарських проблем. Тобто, вживаючи алкоголь, гірники сподівались покращити настрій, зменшити психологічну напруженість, позбутися відчуття втоми, моральної незадоволеності, втекти від буденної реальності з її нескінченними турботами й переживаннями. Окрім того, вживання алкоголю сприяло формуванню в шахтарів відчуття колективізму та відповідальності один за одного. Новачкові, що «не виставився», тобто не пригостив нових співробітників, годі було розраховувати стати «своїм», тобто успішно влитись у колектив. Тобто, практика вживання алкоголю у шахтарських спільнотах часто ставала засобом формування внутрішньої колективної солідарності, а також вважалась проявом маскулітності¹.

Все ж керівництво шахт причиною розпивання спиртного вбачало лише у відсутності культурного відпочинку, про що доповідав бригадир шахти № 3, І. Прозірай: «У деяких людей підвищений рівень матеріального забезпечення, який супроводжується ростом духовних запитів. Біда в тому, що у таких людей відсутні широкі життєві інтереси, вони не вміють зайнятись корисною справою, не вміють організувати для себе культурний відпочинок»². Замість організації психологічної реабілітації і медичного обслуговування залежних від алкоголю гірників, керівництво шахт використовувала лише матеріальні та морально-етичні засоби тиску на них.

Для харчування гірників на шахтах діяли їдальні і буфети, які входили в структуру адміністративно-побутових комбінатів вугільних підприємств. Адміністративно-побутові комбінати шахт зводилися в 50-х роках ХХ ст. поряд із шахтою для обслуговування гірників. Однак через неврахування зростаючої кількості робітників шахт і відсутності достатньої кількості коштів і будматеріалів на початку 1960-х років розпочалася реконструкція побутових комбінатів, які мали врахувати достатню кількість посадкових місць в їдальнях, душових кабін, розширення приміщень для пралень, сушарок і медпунктів. В 1961 р. на шахтах №№ 1, 2, 3, 4 проводилася реконструкція побутових комбінатів, а на №№ 5, 6, 7 велися роботи з їх розширення³.

У їдальнях готували спеціальні калорійні страви, які б мали на меті забезпечити відчуття тривалої ситості в гірників. Щоденно в меню включалися холодні закуски від восьми до десяти назв із свіжих або перероблених овочів, рибопродуктів, молокопродуктів. Серед гарячих перших страв готували борщі, супи з м'ясом або на кістковому бульйоні і молочні каші. На другі страви готували харчі із м'яса, риби, птиці, овочів, гарніри з картоплі, круп і макаронних виробів. Різноманітне меню в їдальнях складало борошняні страви і вироби, зокрема пельмені, вареники, млинці, оладки, булочки і пироги із різними начинками. Поширеними серед гірників напоями, які готувалися в їдальні були чай, кава з молоком, кип'ячене молоко, різноманітні соки, фруктові і мінеральна вода⁴. Наприклад, асортимент страв їдальні шахти № 9 в 1980 р. складався з трьох найменувань перших страв, трьох других і двох третіх, а також восьми видів закусок⁵.

З кінця 1960-х років радянська влада намагалася покращити харчування гірників власне на шахті. На основі прийнятої ЦК КПРС і Радою Міністрів СРСР постанови № 198 від 7 березня 1967 р. «Про заходи з подальшого розвитку і покращення громадського харчування» в усіх шахтних їдальнях вводилася безкоштовна видача гарячої кави і продуктового набору шахтарям, які опускалися в підземну частину шахти⁶. Вже в березні 1967 р. розпочалася безкоштовна видача гарячої кави гірникам. В 70-х роках ХХ ст. розпочалося спорудження в підземній частині шахт пунктів гарячого підземного харчування. Станом на 1977 р. на восьми шахтах уже функціонували такі пункти послугами, яких користувалися 30 % підземних робітників⁷. Все ж підземне гаряче харчування не стало популярним серед гірників і надалі вони використовували лише тормоски. Причиною цього становило скасування в 1982 р. 25 % оплати за рахунок шахти продуктового набору, про що

¹ Куліков, В. (2017). Соціальні та економічні аспекти вживання алкоголю в заводських та шахтарських поселеннях Донецько-Придніпровського району Російської імперії. *Гуржіївські історичні читання*, 12, 78.

² Державний архів Волинської області, Ф. Р-1911, Он. 1, Спр. 815, Арк. 12.

³ Державний архів Волинської області, Ф. Р-2298, Он. 1, Спр. 22, Арк. 77.

⁴ Центральний державний архів громадських об'єднань України, Ф. 1, Он. 32, Спр. 2939, Арк. 36.

⁵ Державний архів Волинської області, Ф. Р-2626, Он. 1, Спр. 202, Арк. 78.

⁶ Державний архів Волинської області, Ф. Р-2298, Он. 1, Спр. 149а, Арк. 18.

⁷ Державний архів Волинської області, Ф. Р-2298, Он. 1, Спр. 344, Арк. 40.

доповідала завідувача їдальні шахти № 8 Т. Вац: «Дуже гострою проблемою у нас є гаряче харчування. В 1982 р. не видано жодної порції гарячого харчування, це коли в 1980 р. ми обслуговували по 180 чоловік за добу. Як тільки шахта припинила доплачувати 25 % відразу ж припинився попит на гаряче харчування»¹. Додаткові питання у гірників виникали щодо якості термосів. Так, електрослюсар шахти № 4 Є. Потай в 1977 р. доповідав: «На шахті організовано пункт гарячого харчування. Це дуже добре, однак термоси, які закупляє шахта не тримають тепло і двох годин, а кому приємно в шахті їсти холодний борщ. Окрім того ціна гарячого харчування не відповідає ціні продуктів. Борщ, шматок м'яса, чай, хліб і все це коштує 60 копійок»².

Шахтарі опустившись в лаву, до кінця зміни не могли її залишити, тому, відправляючись на роботу, кожен гірник при собі мав зготовлений дружиною, або куплений в буфеті шахти своєрідний харчовий пакунок, який називався «тормозок». Походження слова сходиться в тому, що це слово прийшло з шахтарського професійного жаргону. Одна з гіпотез походження слова – запозичення від російського слова «притормозить» (українською – пригальмувати, призупинити). За іншою версією, слово походить від лексеми «термосок» – пестливої форми від слова «термос», яким називали не тільки ємності, що зберігають температуру для пиття, але й контейнери з гарячою їжею для гірників³. До складу шахтарського «тормозка» входили напівкопчена ковбаса (150 гр.) або м'ясокопченості, сир, яйце (варене або смажене), сало, хліб як основний компонент і вітамінні добавки (цибуля, часник, свіжі або перероблені овочі, яблука). Вартість таких «тормозків» становила від 1,5 до 3 крб. Щоденно в меню шахтних тормозків входило до п'яти видів «тормозків»⁴. Однак через відсутність нормалізованого постачання продуктами харчування і необхідних матеріалів їдальні з другої половини 1970-х років часто функціонували з напівпорожніми лавками і не достатньою кількістю порцій страв. Так, в 1975 р. у їдальнях шахт №№ 1, 2, 3, 4, 8 для відпущення тормозків не вистачало пакувального паперу. Тому тормозок загортався у звичайний папір, який приносили буфетниці з дому (старі газети, зошити, журнали). Щоб хоч якось налагодити постачання продуктів в їдальні, адміністрації шахт вдавалися до залучення самоскидів, вантажних машин і автобусів для перевезення харчових продуктів⁵.

Отримуючи більш високу заробітну плату, аніж більшість працівників промислового сектору СРСР гірники мали змогу купувати більш якісний одяг. Про це свідчить В. Грибун: «Я скажу, що гірники в Нововолинську гарно одягались. В мене ще костюм є, який я купував. Купували дорогі костюми, а не якісь хебешні [бавовняно-паперові (російською – хлопчасто-бумажний (х/б)], тому що заробітки тоді були хороші»⁶. Одягалися гірники стильно і відповідно до своєї професійної діяльності: «Я ходив нормально з галстуком і шляпкою. Тому що був заступником начальника дільниці і змушений був тримати марку [тобто дрескод]. Все ж виходив до людей з ними говорив, давав наряди, закривав рапорти на зарплату» – так характеризував власні особливості одягу А. Лукасюк⁷. Окрім того гірники стверджують, що внаслідок кращої зарплати, яку вони отримували в Нововолинську відчувалася відмінність в моді між різними суміжними професіями. Гірник очисного вибою шахти № 6 В. Кабачов запевнює, що: «Будівельник заробляв 100 крб., а робітник очисного вибою 350-450 крб. за місяць. Тому, різниця в одязі була. Окрім того чоловік-шахтар, який мав гарну зарплату, його ж жінка могла також краще одягатися»⁸.

Варто зазначити, що молоді й неодружені гірники часто дотримувалися манер західного способу життя, а тому відповідно одягалися. Таких прихильників молодіжної субкультури називали – «стилягами». Враховуючи те, що радянська людина була змушена носити одяг, який дозволявся державною владою, із стилягами намагалися вести боротьбу. Як приклад, у березні 1959 на сесії Нововолинської міської Ради депутатів трудящих директор рудоремонтного заводу Й. Хайкін,

¹ Державний архів Волинської області, Ф. Р-1910, Оп. 1, Спр. 708, Арк. 310-311.

² Державний архів Волинської області, Ф. Р-1962, Оп. 1, Спр. 548, Арк. 5, 9, 50

³ Філянін, В. (1961, 10 лютого). «Тормозок» і наш час. *Шахтар Волині*, 3.

⁴ Центральний державний архів громадських об'єднань України, Ф.1, Оп. 32, Спр. 2939, Арк. 36.

⁵ Державний архів Волинської області, Ф. Р-2626, Оп. 1, Спр. 144, Арк. 191.

⁶ Свідчення Грибуна Василя Івановича, 1935 р. н., прож. м. Нововолинськ, Іваничівський р-н., Волинська обл., запис від 18. 07. 2020.

⁷ Свідчення Лукасюка Анатолія Йосиповича, 1936 р. н., прож. м. Нововолинськ, Іваничівський р-н., Волинська обл., запис від 22. 07. 2020.

⁸ Свідчення Кабачова Віктора Миколайовича, 1946 р. н., прож. м. Нововолинськ, Іваничівський р-н., Волинська обл., запис від 22. 07. 2020.

стверджував: «Серед молоді міста завелось багато «стиляг». З ними необхідно вести боротьбу, щоб наша молодь не захоплювалася стильними танцями і стильним одягом. Нашій молоді потрібно зрозуміти справжню красу життя, а не карикатурну»¹. Залучали до боротьби зі стильними міські партійні та комсомольські організації. В жовтні 1963 р. на шостій конференції Нововолинського міськкому КПУ перший секретар міськкому комсомолу В. Панченко доповідав: «У нашому комсомольському колективі є люди, які ганьблять чесне ім'я комсомольця і промінюють це ім'я на схилання перед закордонним ганчір'ям, на нелюдські рухи під дику кабафонію звуків західних джаз-оркестрів тощо»². Однак на тлі лібералізації, відносної демократизації і гуманізації політичного та громадського життя в період хрущовської «відлиги» західна мода активно поширювалася серед молодих гірників.

На вугільних підприємствах шахтарі забезпечувалися спецодягом для роботи. Станом на 1958 р. близько 75 % робітників були забезпечені спецодягом з наколінниками, рукавицями, гумовими чобітьми робітники³. З 60-х років ХХ ст. гірники повністю забезпечувалися необхідним спецодягом, який мав визначений термін експлуатації. Однак якість спецвок не завжди була на високому рівні. Про що в 1968 р. доповідав громадський інспектор шахти № 1 Кошлатий: «Спецодяг не витримує жодної критики. Нам лише розповідають про нові зразки спецодягу із якихось особливих тканин, а де цей одяг невідомо. Ніяких нових зразків ми не бачили, а спецодяг дуже поганої якості. Куди її там прати! Вона без прання не витримує терміну, а ще гірше справа із чобітьми»⁴.

Завдяки кращим доходам в помешканнях гірників широко поширювалися побутові прилади. Якщо в 1958 р. в користуванні гірників нараховувалось 2176 радіоприймачів, 65 телевізорів, а послуги прання надавала лише громадська пральня⁵, то станом на 1976 р. нараховувалось в Нововолинську 15 тис. телевізорів, 11 тис. радіоприймачів, а 90-95% робітників вдома мали пральні машини⁶. Окрім того, більшість шахтарів стояли в черзі на купівлю килимів і золотих виробів⁷.

Іншим символом сімейного достатку шахтаря був автомобіль. Поряд із побутовою технікою автомобіль кардинально перелаштовував повсякденний побут. Зміна в ставленні до автомашини як від предмету службового привілею та предмету розкоші («Победа», «Волга») до зручного засобу пересування («Лада», «Запорожець», «Москвич») і у міру своєї фінансової доступності для кожної особи спричинило ситуацію, коли кожен хотів володіти легковим автомобілем. Шахтарі постійно відкладали кошти із зарплати на автомобіль, про що згадує В. Грибун: «Грошей вистачало, ще й відкладавав на автомобіль. Я назбирав дві тисячі і чотири тисячі позичив в сусіда Івана, також шахтаря. Просто чисто по-людськи без процентів без нічого позичив мені чотири тисячі. Я потім поїхав в Москву і пригнав автомобіль, а згодом віддав Івану його гроші. В 1970 р. цей автомобіль продав і купив інший»⁸. Якщо в 1958 р. у користуванні гірників нараховувалось лише 17 автомобілів, то уже в 1976 р. – 1345 легкових автомобілів⁹. Станом на 1977 р. на шахті № 1 в особистому користуванні нараховувалося 100 автомобілів і ще 110 чоловік подали заявки на їх купівлю. Тобто кожен п'ятий робітник шахти володів автомобілем, або мав можливість його придбати¹⁰.

У соціумі УРСР постійно існувала диспропорція між реалізацією товарів для населення і грошовими доходами громадян, причиною чого стало передусім недорозвиненість легкої та харчової промисловості в СРСР. Попри спроби республіки збільшити товарообіг, залишки грошей у населення накопичувалися швидкими темпами, провокуючи незадоволення платоспроможного населення в придбанні дефіцитних непродуктових товарів – одяг, взуття, вовняні тканини, меблі, холодильники, будівельні матеріали тощо. Як наслідок, шахтарі були змушені їхати за товарами підвищеного попиту (телевізори, електропобутові прилади, килими, взуття, швейні вироби) за межі міста, оскільки

¹ Державний архів Волинської області, Ф. Р-2298, Он 1, Спр. 6, Арк. 27-28.

² Державний архів Волинської області, Ф. П-4551, Он. 1, Спр. 2592, Арк. 85

³ Державний архів Волинської області, Ф. Р-2012, Он. 1, Спр. 157, Арк. 10.

⁴ Державний архів Волинської області, Ф. Р-2012, Он. 1, Спр. 321, Арк. 78.

⁵ Державний архів Волинської області, Ф. Р-2298, Он 1, Спр. 2, Арк. 43.

⁶ Державний архів Волинської області, Ф. Р-2298, Он. 1, Спр. 343, Арк. 47.

⁷ Державний архів Волинської області, Ф. Р-2298, Он. 1, Спр. 598, Арк. 103.

⁸ Свідчення Грибуна Василя Івановича, 1935 р. н., прож. м. Нововолинськ, Іваничівський р-н., Волинська обл., запис від 18. 07. 2020.

⁹ Державний архів Волинської області, Ф. Р-2298, Он 1, Спр. 2, Арк. 43.

¹⁰ Державний архів Волинської області, Ф. Р-2298, Он. 1, Спр. 343, Арк. 47.

в Нововолинську ці товари швидко реалізовувалися і в той час, як в інших населених пунктах області вони тривалий час знаходилися у продажі¹.

З середини 1970-х рр. почали відчуватися перші перебої з постачання м'яса та м'ясних виробів. Як стверджує дослідниця соціальної історії СРСР Н. Лаас: «Якісне і недороге м'ясо та ще й без черги – ідеал майже недосяжний у брежневську епоху. Черга у радянському соціумі існувала у двох вимірах: фізичному (черги у магазинах на придбання харчових продуктів, деяких непродовольчих товарів, отримання послуг) та віртуальному (списки на отримання житла, на право придбання автомобіля та побутової техніки). Кожен радянський громадянин одночасно і постійно впродовж життя перебував у кількох чергах, фактично завжди знаходячись в стані очікування»². Дефіцит товарів викликало широке невдоволення у гірників. Так, на сесії Нововолинської міської ради в 1976 р. бригадир прохідників ш/у «Жовтневе» Д. Боруцький висловлював своє невдоволення: «Чому в продуктових магазинах не завжди буває м'ясо, ковбасні вироби, огірки, помідори, харчова сода, оцет, перець та інші щоденно важливі для приготування їжі продукти. Часто і довго наші дружини і ми самі багато часу простоємо в чергах в продуктових магазинах в очікуванні підвезення продуктів харчування, таких як м'ясо, ковбасні вироби. Ми шахтарі, народ працьовитий, а тому гарно працювати, означає потрібно гарно і калорійно харчуватись. Раз немає у нас м'яса, тоді хіба ж лише один Нововолинський м'ясокомбінат в області? Ну, а якщо немає огірків і помідорів в нашій області, невже ж не можна їх завести із інших областей, де їх в достатній кількості?»³.

Власне пік товарного дефіциту в період «перебудови» став однією з причин того, що наприкінці 1980-х років нововолинські гірники вийшли на загальносоюзний страйк. Їдальні та буфети шахт функціонували напівпорожніми, а гірники змушені брати з собою лише домашні тормозки. З листа Центральної ради Профспілок вугільної промисловості УРСР від 20 лютого 1991 р. ми дізнаємось: «Введення в шахтарських регіонах УРСР нормування продуктів харчування не вирішує проблеми, оскільки у відповідності з нормами в день приходиться на людину круп і макаронних виробів 10 грам, жирів 8-11 грам, м'ясопродуктів – 10-20 грам. Також талони не отоварюються повністю. Все частіше немає що взяти з собою на «тормозок» в шахту, а в окремих їдальнях через відсутність м'яса не готуються другі страви»⁴.

У позаробочий час гірники планували своє дозвілля. В 50-х роках ХХ ст. переважна більшість мешканців Нововолинська становила молодь, для яких місцями відпочинку стали центр селища, якого називали «п'ятачок» і танцювальна площа збудована в 1958 р. Власне в цих місцях молоді гірники влаштовували вечірні прогулянки і танці⁵. Значно покращилося дозвілля шахтарів з початком розвитку культурної сфери Нововолинська, а також будівництва спеціально призначених місць відпочинку в 60-х роках ХХ ст. В 1959 р. введено в експлуатацію Палац культури, де часто влаштовувалися виступи місцевих ансамблів художньої самодіяльності, або народних артистів, хорів, ансамблів УРСР. Як згадує В. Грибун: «Якщо в Палаці культури були вистави, приїжджали артисти, то ми на усіх артистів обов'язково ходили з дружиною»⁶. Однак, такі заходи відвідували в більшості шахтарі, які були одружені. Натомість молоді гірники віддавали перевагу переглядам кінофільмів. Станом на 1975 р. в Нововолинську діяла об'єднана дирекція кінотеатру «Україна», яка підпорядковувала постійно діючий кінотеатр «Україна» на 750 місць, кіноустановку клубу гірничо-рятувального загону на 200 місць, дві літні кіноустановки на 600 місць кожна. Середнє відвідування кіно одним мешканцем міста в 1975 р. складала 15,8 разів, а у селищі Жовтневому 9,2 рази в рік⁷. Окрім того часто в клубах шахт проводилися вечори відпочинку робітників, або кінофестивалі. Так, в клубі шахти № 4 проводились в 1977 р. вечори відпочинку робітників – «Слава трудовим рукам», «Зорі назустріч»⁸.

¹ Державний архів Волинської області, Ф. Р-2298, Оп. 1, Спр. 149а, Фрк. 16.

² Лаас, Н. (2011). Матеріальне повсякдення населення в українському радянському соціумі епохи «застою» (1965–1985 рр.). *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*, 16, 186.

³ Державний архів Волинської області, Ф. Р-2298, Оп. 1, Спр. 329, Арк. 49.

⁴ Центральный державный архив громадських об'єднань України, Ф.1, Оп. 32, Спр. 2939, Арк. 34.

⁵ Літовчук, А. (1955, 27 вересня). Немає турботи про культурно-побутові умови шахтарів. *Радянська Волинь*. с. 3.

⁶ Свідчення Грибуна Василя Івановича, 1935 р. н., прож. м. Нововолинськ, Іваничівський р-н., Волинська обл., запис від 18. 07. 2020.

⁷ Державний архів Волинської області, Ф. Р-2298, Оп. 1, Спр. 330, Арк. 41-46.

⁸ Державний архів Волинської області, Ф. Р-1962, Оп. 1, Спр. 548, Арк. 50

Особливо після роботи гірники часто відавали перевагу колективним прогулянкам (з друзями, колегами по роботі, родичами) по місту. Такими масовими місцями відпочинку в місті під час прогулянок були стадіон «Шахтар», міський парк, проспект Перемоги, території навколо кінотеатру «Україна», сквери міського Будинку культури і Палацу культури. «Були у нас компанії. Домовлялися із сусідами, з друзями по бригаді чи ланці. Ми після роботи і у вихідні тоді ходили в парк, вип'ємо пива, сто грам. Гарно відпочивали. Зараз так не відпочивають» – так згадує свій відпочинок В. Грибун¹. Окрім того в межах міста у 60-х роках ХХ ст. шахтарі полюбили каталитись на літаках Нововолинського аеродрому, оглядаючи місто і пейзажі із висоти пташиного польоту².

Для того, щоб зменшити фінансові витрати для поїздок гірників на озера Волині, які організовував трест «Нововолинськвугілля» в серпні 1966 р. на окраїні міста розпочалося спорудження штучної водойми із дзеркалом води 7,5 га для літнього відпочинку робітників³. Однак все ж гірники надавали перевагу поїздкам за межі міста, а збудоване озеро не стало місцем масового відпочинку, про що в 1973 р. доповідав робітник очисного вибою шахти № 2 В. Демченко: «Найкращим місцем відпочинку наших шахтарів, як і всіх нововолинців, стало озеро Світязь. Який ще може бути кращий відпочинок, як не біля багаття, з піснями, веселими витівками та з світязькою ухою. Однак безумовно не усі робітники можуть у вихідні поїхати на озеро Світязь. Основна маса залишається в місті. Не все ще у нас зроблено для того, щоб люди проводили вихідні культурно і організовано. Озеро на мікрорайоні мало вичищається і вода тут застоюється і брудна. Біля озера мешканці міста побудували цілий арсенал гаражів, де розводять свиней, гусей, качок і курей. Людям відпочивати тут важко, так як повітря і вода дуже брудні. На пляжі мало лежаків, немає пляжних надбудов. Дітям, які в літній період не поїхали у піонерські табори, нічим зайнятись, а в колишньому дитячому парку пасуться корови та гуси»⁴.

Враховуючи, що гірники відавали перевагу дозвіллю за межами міста у вихідні, або під час відпустки місцева адміністрація намагалася організувати спеціальні облаштовані місця відпочинку. Згідно, рішення Нововолинського міськвиконкому № 164 від 18 травня 1962 р. «Про поліпшення умов культурного відпочинку робітників міста в 1962 році» за 15 км від Нововолинська на березі річки Західний Буг облаштовувалося місце масового відпочинку робітників⁵. Під час вихідних днів шахтарі часто спільно із своїми сім'ями, виїжджали до р. Західний Буг де мали змогу відпочити. Тут для них в 1966 р. було облаштовано пляж, регулярно працювала водна станція в розпорядженні якої були пором і човни⁶. Часто тут влаштовувались бенкети в честь урочистих подій. Наприклад, у своїх щоденниках за 1980 р. головний економіст шахти № 3 П. Естрін згадує: «Їздив в ліс, що на Бузі на пікнік. Нашому директору шахти [Терехову І.] виповнилося 50 років. Багаття, столи, металева піч для шашликів. Було чоловік 40 – 45. Був смачний плов, хороша гаряча картопля з м'ясом і шашлики з баранини. Багато пили горілки «Старка»⁷. Окрім того часто на відпочинок або за грибами і ягодами шахтарі виїжджали в навколишні ліси (біля шахти № 1, в с. Хренів, Гряди, тощо).

Як зазначалося вище, гірники полюбили відпочивати на озерах Волині. Тому з початку 70-х років ХХ ст. відбувалися постійні поїздки влітку на озера Світязь, Пісочне, Добре, де організовувалися бази відпочинку шахтарів, або наметові містечка. Так, в 1972 р. на озері Світязь обладнано базу відпочинку шахти № 5. Вона мала п'ять човнів, наметове містечко та інший дрібний інвентар на одночасне розміщення 20-25 чоловік⁸. Станом на 1990 р. лише шахти №№ 5 і 9 мали власні бази відпочинку на озері Світязь і на яких відпочивало 20 % шахтарів від загальної кількості робітників шахт. Решта шахт організовувала лише тимчасові наметові містечка⁹. У своїх записах за 1967 р. П. Естрін згадує відпочинок на озері Добре: «Щойно приїхав з поїздки на озеро Добре: там шахта побудувала пансіонат. Це озеро в лісі – недалеко від Камінь-Каширського. Місце чудове – Волинська Ріца, ліс: сосна, дуб, береза, горіх. Вода чиста, ліс підходить до самого берега, багато риби,

¹ Державний архів Волинської області, Ф. Р-2298, Оп. 1, Спр. 127, Арк. 88-89, 150.

² На землі і в повітрі. (1963, 21 травня). *Радянська Волинь*, 2

³ Державний архів Волинської області, Ф. П-4551, Оп. 1, Спр. 4636, Арк. 1.

⁴ Державний архів Волинської області, Ф. Р-2298, Оп. 1, Спр. 260, Арк. 98-99.

⁵ Державний архів Волинської області, Ф. Р-2298, Оп. 1, Спр. 28, Арк. 125.

⁶ Тішков, А. (1959, 27 серпня). Так працюють і відпочивають наші гірники. *Шахтар Волині*, 3.

⁷ Щоденник П. Естріна за 1966-1988рр. (рукопис).

⁸ Державний архів Волинської області, Ф. Р-2501, Оп. 1, Спр. 410, Арк. 30.

⁹ Державний архів Волинської області, Ф. Р-2299, Оп. 1, Спр. 278, Арк. 47.

коротше кажучи, вид чудовий. Вранці перехопив шматок гусячого сала і пішов навколо озера. Потім пили вино, їли юшку і каталися на човні ... рвали лілії, купалися, пили вино і їли сирі яйця. Даремно не взяв фотоапарат – ці місця варто відобразити»¹.

Зважаючи на той факт, що третину шахтарського колективу складали мешканці сільської місцевості дозвілля від робітників, які проживали у місті відрізнялося. Упередженого ставлення, конфліктів і різниці у професійній діяльності в шахтарських колективах між міським і сільським гірником не побутувало. Про що свідчить стволоний шахти № 5 і мешканець с. Гряди І. Шептор: «Відмінності не було. Чи ти з села чи міста то все одне. Не було такого, що там вибирали хто з села, хто з міста»². Тому, якщо відмінності в роботі на вугільних підприємствах не існувало, то у способах відпочинку вона ж побутувала. Перш за все на таку відмінність впливали соціокультурні особливості міста і села. Після роботи сільський шахтар змушений був ще займатися домашнім господарством, тобто можливості відпочити кожного дня не було, як у міського шахтаря. Як згадує І. Шептор: «Прийшов додому з роботи за косу і пішов траву косити, а ще за короною потрібно дивитися. У вихідний ти вже також маєш свої плани, тому що потрібно підігнати свої домашні роботи. Відпочити можна було у відпустці і якщо немає ще значної сільської роботи то могли і кудись поїхати відпочити. Путівки в санаторії знаю що давали. Хто хотів той брав, але в селі не візьмеш бо не поїдеш з дому бо роботи багато»³. Основним центром задоволення культурних потреб сільського гірника залишався сільський будинок культури. Про що свідчить І. Шептор: «Відвідували іноді клуб в селі де влаштовувались танці і переглядали кінофільми»⁴

Обожнювали гірники святкувати державні і релігійні свята. Враховуючи, що атеїзм в СРСР нав'язувався населенню як єдиний можливий світогляд, тому Нововолинськ будувався як комуністичне місто в якому немає релігії, а отже і відсутність релігійних споруд. Перші церкви в Нововолинську розпочали будуватися лише в 90-х роках ХХ ст. Зважаючи, що більшість мешканців Нововолинська становили вихідці із сільської місцевості західноукраїнських областей, у місті зберігалися релігійні традиції і обряди. Робітники міста відвідували місцеві навколишні церкви всупереч нав'язаних їм атеїстичних поглядів. Начальник посадки лави шахти № 4 В. Грибун згадує: «Я в Тишківчіві і в Низкиничіві в церкву ходив. Скажу, що не був кожену неділю, але раз в місяць ходив. Якщо у мене була вільна година, я обов'язково ходив, особливо на великі свята. Паску святити то ми постійно з дружиною ходили»⁵.

Найпопулярнішими радянськими святами у нововолинських робітників були посвята в робітники, одержання першої зарплати, вшанування робітничих династій і передовиків виробництва, наставників, ветеранів праці, проводи на пенсію. Так, за офіційними даними впродовж 1979 р. проведено 157 таких заходів. Однак найбільше нововолинські гірники шанували власне своє професійне свято – День шахтаря. У щоденнику П. Естріна згадується святкування Дня шахтаря: «26 серпня 1968 р. я відпочивав і ввечері пішов на стадіон. Послухали половину концерту нашої художньої самодіяльності і побігли з діточками додому, бо грім гримів. Пішла злива, зібралися в будинок і стали грати в карти в дурочка. Махлювали і сміялися, сміялися і махлювали. У сутінках пішли проводити гостей і дивилися на феєрверк. Народу гуляло мільйон, з яких більшість молодь. Що характерно: співали пісню нашого нововолинського композитора О. Каліщука – «Нововолинські каштани». Так пройшов День Шахтаря», і інший запис: «В День шахтаря, який відзначався 29 серпня 1976 р., був дуже хороший день. Ввечері всі сусіди, Хрущі, Воронові, Сергіюки, Іванови, Морозюки, за столом у дворі зустріли свято, пили самогон і закушували хто, що приніс з дому. І ми там були і було весело»⁶.

Чималу кількість гірників брали активну участь в художній самодіяльності міста. Вже в 50-х роках ХХ ст. при міському клубі діяли драматичний, хоровий, музичний, хореографічний та інших гуртки, в яких брали участь гірники. Силами самодіяльних шахтарських колективів в 1954 р. було дано 14 концертів, серед яких відзначилися змінний майстер шахти № 2 С. Дроздук, лаборантка

¹ Щоденник П. Естріна за 1966-1988рр. (рукопис).

² Свідчення Шептора Івана Івановича, 1958 р. н., прож. м. Нововолинськ, Іваничівський р-н., Волинська обл., запис від 22. 07. 2020.

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Свідчення Грибуна Василя Івановича, 1935 р. н., прож. м. Нововолинськ, Іваничівський р-н., Волинська обл., запис від 18. 07. 2020.

⁶ Щоденник П. Естріна за 1966-1988рр. (рукопис).

шахти № 1 Л. Сердюк, лаборантка енергопоїзда Н. Малиніна та інші¹. В 1965 р. створено при Палаці культури шахтарський хоровий ансамбль, яким керував Є. Шенюк. В хоровому ансамблі брали участь 70 шахтарів². Станом на 1972 р. в Нововолинську діяло два народних драматичних театри, народна чоловіча хорова капела, сім танцювальних колективів, 87 вокальних ансамблів і груп, 14 духових і п'ять естрадних оркестрів, які в собі об'єднували більше двох тисяч учасників художньої самодіяльності³.

Серед гірників працювали талановиті митці. Відомим в місті був художник-пейзажист і електрослюсар шахти № 4 С. Кожуховський. На його картинах відображалася мальовнича природа Волинського краю. Однак найбільшу кількість картин присвячено життю шахтарів⁴. Бували серед шахтарів і поети. Любив писати про місто Нововолинськ і будні шахтарської праці головний економіст шахти № 3 П. Естрін:

«Здесь каждая улица, площадь и дом,
Здесь все – в этом городе – в сердце моем
И встречу, предчувствуя, сердце стучит!
Гляжу – появился в чернилах ночи-
Гора фейерверком, пылающих искр,
Мой город трудящихся – Нововолинск!»⁵.

На промислових підприємствах фізична культура і спорт відігравала важливу роль, адже заняття спортом сприяло підвищенню продуктивності праці, скороченню втрат робочого часу через хвороби і виробничий травматизм. Тому на волинських шахтах із початком їх будівництва в 1950–1951 рр. організовувались спортивні колективи і гуртки. Гірники активно брали участь у спортивних змаганнях – спартакіадах. Спартакіади профспілок робітників вугільної промисловості проводились в три етапи: перший – внутрішньокolleктивний, другий – міська спартакіада, третій – участь в обласній спартакіаді. Так, в літній спартакіаді профспілок 1961 р. у ході проведення трьох етапів прийняло участь 5627 осіб з 12 видів спорту. Збірна команда міському профспілки вугільної промисловості, виступаючи у фіналі обласної спартакіади профспілок, з 12 видів спорту в загальнокомандному заліку зайняли перше місце, за що були нагороджені кубком і грамотою Облпрофради. Спортсмени-шахтарі з 12 видів спорту виграли сім перших місць, чотири других, і одне третє місце. Високих результатів шахтарі-спортсмени досягли завдяки підготовці, яку надали інструктори: А. Щур – з волейболу і баскетболу серед жінок, Є. Печкуров – з класичної боротьби, М. Шекель – з волейболу, Д. Радійчук – з легкої атлетики, М. Бенецький – з важкої атлетики та інші⁶.

На промислових підприємствах фізична культура і спорт, відігравала важливу роль, адже заняття спортом сприяло підвищенню продуктивності праці, скороченню втрат робочого часу через хвороби і виробничий травматизм. Тому, на волинських шахтах із початком їх будівництва в 1950–1951 рр. організовувались спортивні колективи і гуртки. Гірники активно приймали участь в спортивних змаганнях – спартакіадах. Спартакіади профспілок робітників вугільної промисловості проводились в три етапи: перший – внутрішньокolleктивний, другий – міська спартакіада, третій – участь в обласній спартакіаді. Так, в літній спартакіаді профспілок 1961 р. в ході проведення трьох етапів прийняло участь 5627 осіб з 12 видів спорту. Збірна команда міському профспілки вугільної промисловості виступаючи в фіналі обласної спартакіади профспілок з 12 видів спорту в загальнокомандному заліку зайняли перше місце, за що були нагороджені кубком і грамотою Облпрофради. Спортсмени-шахтарі з 12 видів спорту виграли – сім перших місць, чотири – других, і одне третє місце. Високі досягнення шахтарі-спортсмени досягли завдяки підготовці, яку надали інструктори: А. Щур – з волейболу і баскетболу серед жінок, Є. Печкуров – з класичної боротьби, М. Шекель – з волейболу, Д. Радійчук – з легкої атлетики, М. Бенецький – з важкої атлетики та інші⁷.

¹ Євсєєнко, І. (1955, 12 червня). Так відпочивають наші гірники. *Радянська Волинь*, 3.

² Бойко, І. (1965, 7 лютого). Шахтарський хоровий ансамбль. *Радянська Волинь*, 2.

³ Берекета, Б. (1972, 2 грудня). Місто шахтарської доблесті. *Радянська Волинь*, 3.

⁴ Малиновський, О. (1980, 29 березня). Гірник-художник. *Колос*, 2.

⁵ Щоденник П. Естріна за 1966-1988рр. (рукопис).

⁶ Державний архів Волинської області, Ф. Р-2012, Оп. 1, Спр. 243, Арк. 96-98.

⁷ Державний архів Волинської області, ф. Р-2012, оп. 1, спр. 243, арк. 66, 96-98.

Долучались шахтарі-спортсмени і до зимових спортивних змагань. В 1960 р. на Лисій горі, біля с. Грибовиця, шахтарі-лижники шахт №№ 6, 8 і 4, провели змагання на першість міста в лижному спорті. В період зимового спортивного сезону 1962–1963 рр. Радами колективів фізкультури і міською Радою ДСТ «Авангард» було проведено по лижному спорту двічі масовий крос, змагання на першість міста по лижному спорту, лижну естафету по вулицях міста, змагання на першість міста по ковзанах і три товариських іногородні зустрічі по хокею з м'ячем із командами міст Луцька і Володимир-Волинська¹.

Полюбили гірники рибалку. Адміністрації шахт часто організовували змагання із спортивною і підводною риболовлі на озері Світязь, або річці Західний Буг. Серед настільних ігор поширеними були доміно, шахи і шашки, які грали часто у дворах житлових кварталів². Азартною грою, в яку грали більшість гірників була картярська гра – «підкидний дурень»³.

Отже, повноцінне харчування, відпочинок, участь у художній самодіяльності і активне спортивне життя стали невід'ємними частинами повсякденності шахтаря в радянський час. Краще фінансове становище шахтарської верстви серед робітників промисловості СРСР сприяло вищому матеріальному забезпеченню їх родин. Вони купували якісний одяг, побутову техніку, автомобілі та інші повсякденні речі, які покращили побут шахтаря. В силу своєї важкої професійної діяльності харчувались гірники передусім калорійними стравами. Після роботи і на час відпусток гірники відпочивали як у межах міста Нововолинська де відвідували культурні заклади так і за його межами (на природних об'єктах Волині). Спортивна і художня самодіяльність також становили невід'ємну частину життя шахтаря.

References:

1. Bereketa, B. (1972, December, 2). Misto shakhtarskoï doblesti. [The city of mining prowess]. *Radianska Volyn* [Soviet Volyn], 3. [in Ukrainian].
2. Boiko, I. (1965, February, 7). Shakhtarskyi khorovyi ansambl. [Miner's choir ensemble]. *Radianska Volyn* [Soviet Volyn], 2. [in Ukrainian].
3. Velinets, Yu. (2020). Sportyvna diialnist volynskykh hirnykiv v 50-80-ti rr. XX st. [Sports activities of Volyn miners in the 50-80s of the twentieth century]. *Riven efektyvnosti ta neobkhidnosti vplyvu suspilnykh nauk na rozvytok suchasnoi tsyvilizatsii: Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* [The level of efficiency and necessity of the influence of social sciences on the development of modern civilization: Proceedings of the international scientific-practical conference] (2020, February, 21–22, Lviv), 43–47. [in Ukrainian].
4. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn region], f. P-4551, op. 1, spr. 2592, ark. 85. [in Ukrainian].
5. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn region], f. P-4551, op. 1, spr. 4636, ark. 1. [in Ukrainian].
6. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn region], f. R-1910, op. 1, spr. 708, ark. 310–311. [in Ukrainian].
7. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn region], f. R-1911, op. 1, spr. 815, ark. 12. [in Ukrainian].
8. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn region], f. R-1962, op. 1, spr. 548, ark. 9, 50. [in Ukrainian].
9. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn region], f. R-2012, op. 1, spr. 157, ark. 10. [in Ukrainian].
10. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn region], f. R-2012, op. 1, spr. 243, ark. 96–98. [in Ukrainian].
11. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn region], f. R-2012, op. 1, spr. 321, ark. 78. [in Ukrainian].
12. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn region], f. R-2297, op. 1, spr. 598, ark. 149. [in Ukrainian].
13. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn region], f. R-2298, op. 1, spr. 2, ark. 43. [in Ukrainian].

¹ Велінець Ю. (2020). Спортивна діяльність волинських гірників в 50-80-ті рр. XX ст. *Рівень ефективності та необхідності впливу суспільних наук на розвиток сучасної цивілізації: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21–22 лютого 2020 р., Львів)*, 43–47.

² Свідчення Лукасяка Анатолія Йосиповича, 1936 р. н., прож. м. Нововолинськ, Іваничівський р-н., Волинська обл., запис від 22. 07. 2020.

³ Свідчення Грибуна Василя Івановича, 1935 р. н., прож. м. Нововолинськ, Іваничівський р-н., Волинська обл., запис від 18. 07. 2020.

14. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn region], *f. R-2298, op. 1, spr. 6*, ark. 27–28. [in Ukrainian].
15. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn region], *f. R-2298, op. 1, spr. 22*, ark. 77–79. [in Ukrainian].
16. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn region], *f. R-2298, op. 1, spr. 28*, ark. 125. [in Ukrainian].
17. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn region], *f. R-2298, op. 1, spr. 127*, ark. 150. [in Ukrainian].
18. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn region], *f. R-2298, op. 1, spr. 149a*, ark. 16, 18. [in Ukrainian].
19. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn region], *f. R-2298, op. 1, spr. 260*, ark. 98–99. [in Ukrainian].
20. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn region], *f. R-2298, op. 1, spr. 329*, ark. 49. [in Ukrainian].
21. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn region], *f. R-2298, op. 1, spr. 330*, ark. 41–46. [in Ukrainian].
22. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn region], *f. R-2298, op. 1, spr. 343*, ark. 47. [in Ukrainian].
23. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn region], *f. R-2298, op. 1, spr. 344*, ark. 40. [in Ukrainian].
24. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn region], *f. R-2298, op. 1, spr. 430*, ark. 2. [in Ukrainian].
25. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn region], *f. R-2298, op. 1, spr. 598*, ark. 103. [in Ukrainian].
26. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn region], *f. R-2299, op. 1, spr. 278*, ark. 47. [in Ukrainian].
27. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn region], *f. R-2299, op. 1, spr. 299*, ark. 6. [in Ukrainian].
28. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn region], *f. R-2501, op. 1, spr. 410*, ark. 30. [in Ukrainian].
29. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn region], *f. R-2626, op. 1, spr. 144*, ark. 191. [in Ukrainian].
30. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archives of Volyn region], *f. R-2626, op. 1, spr. 202*, ark. 78. [in Ukrainian].
31. Yevseienko, I. (1955, June, 12). Tak vidpochyvaiut nashi hirnyky. [This is how our miners rest]. *Radianska Volyn* [Soviet Volyn], 3. [in Ukrainian].
32. Izmailova, K. (2010). Povsiakdenne menu shakhtarskykh rodyn Donbasu u 1965-1985 r0r. [Daily menu of mining families of Donbass in 1965-1985 years]. *Nauka. Relihiia. Suspilstvo* [Science. Religion. Society], 2, 20-26. [in Ukrainian].
33. Izmailova, K. V. (2012). *Povsiakdenne zhyttia shakhtarskykh rodyn Donbasu v seredyni 1960-kh – seredyni 1980-kh rr.* [Everyday life of mining families of Donbass in the middle 1960s – middle 1980s]. Donetsk: DNU. [in Ukrainian].
34. Kulikov, V. (2017). Sotsialni ta ekonomichni aspekty vzhyvannya alkoholiu v zavodskykh ta shakhtarskykh poseleenniakh Donetsk-Prydniprovskoho raionu Rosiiskoi imperii. [Social and economic aspects of alcohol consumption in factory and mining settlements of the Donetsk-Prydniprovsky district of the Russian Empire]. *Hurzhiivski istorychni chytannia* [Gurzhiyev's historical readings], 12, 77-83. [in Ukrainian].
35. Laas, N. (2011). Materialne povsiakdennia naseleattia v ukrainskomu radianskomu sotsiumi epokhy «zastoiu» (1965-1985 rr.). [Material everyday life of the population in the Ukrainian Soviet society of the epoch of «era of stagnation» (1965-1985)]. *Ukraina XX stolittia: kultura, ideolohiia, polityka* [Ukraine of the XX century: culture, ideology, politics], , 175-192. [in Ukrainian].
36. Litovchuk, A. (1955, September, 27). Nemaie turboty pro kulturno-pobutovi umovy shakhtariv. [There is no concern about the cultural and living conditions of miners]. *Radianska Volyn* [Soviet Volyn], 3. [in Ukrainian].
37. Malynovskyi, O. (1980, March, 29). Hirnyk-khudozhnyk. [Miner-painter]. *Kolos* [Ear], 2. [in Ukrainian].
38. Na zemli i v povitri. (1963, May, 21). [On the ground and in the air]. *Radianska Volyn* [Soviet Volyn], 2. [in Ukrainian].
39. *Svidchennia Hrybuna Vasylia Ivanovycha*, 1935 r. n., prozh. m. Novovolynsk, Ivanychivskiyi r-n., Volynska obl., zapys vid 18. 07. 2020. [Testimony of Hrybun Vasyl Ivanovych, born in 1935, lived in Novovolynsk, Ivanychiv district, Volyn region, record dated July 18, 2020]. [in Ukrainian].
40. *Svidchennia Kabachova Viktora Mykolaiovycha*, 1946 r. n., prozh. m. Novovolynsk, Ivanychivskiyi r-n., Volynska obl., zapys vid 22. 07. 2020. [Testimony of Kabachev Victor Nikolaevich, born in 1946, lived in Novovolynsk, Ivanychiv district, Volyn region, record dated July 22, 2020]. [in Ukrainian].

41. *Svidchennia Lukasiuka Anatoliia Yosypovycha*, 1936 r. n., prozh. m. Novovolynsk, Ivanychivskiyi r-n., Volynska obl., zapys vid 22. 07. 2020. [Testimony of Anatoliy Yosypovych Lukasyuk, born in 1936, lived in Novovolynsk, Ivanychiv district, Volyn region, record dated July 22, 2020.]. [in Ukrainian].
42. *Svidchennia Sheptora Ivana Ivanovycha*, 1958 r. n., prozh. m. Novovolynsk, Ivanychivskiyi r-n., Volynska obl., zapys vid 22. 07. 2020. [Testimony of Sheptor Ivan Ivanovich, born in 1958, lived in Novovolynsk, Ivanychiv district, Volyn region, record dated July 22, 2020]. [in Ukrainian].
43. Stoliarchuk, Ye. (1959, May, 27). Dlia zadovolennia vymoh hirnykiv. [To meet the requirements of miners]. *Radianska Volyn* [Soviet Volyn], 2. [in Ukrainian].
44. Tishkov, A. (1959, August, 27). Tak pratsiuut i vidpochyvaiut nashi hirnyky. [This is how our miners work and rest]. *Shakhtar Volyni* [Volyn miner], 3. [in Ukrainian].
45. Filianin, V. (1961, February, 10). «Tormozok» i nash chas. [«Lunch» and our time]. *Shakhtar Volyni* [Volyn miner], 3. [in Ukrainian].
46. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh ob'iednan Ukrainy [Central State Archive of Public Associations of Ukraine], *f.1, op. 32, spr. 2939*, ark. 34, 36. [in Ukrainian].
47. Shchodennyk P. Estrina za 1966-1988rr. (rukopys). [P. Estrin's diary for 1966-1988. (manuscript)]. [in Ukrainian].